

В. Л. Погрібна, доктор соціологічних наук, доцент

ПРОБЛЕМНЕ ПОЛЕ СОЦІОЛОГІЇ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ЯК НОВОЇ ГАЛУЗІ СОЦІОЛОГІЇ

Доведено, що стадія розвитку соціології як «корпоративної науки» закінчується і відкривається можливість для появи нових соціологічних (у тому числі галузевих) теорій, які розроблюються на більш високому рівні співробітництва і взаємодії соціологів із представниками інших наукових дисциплін. Визначено основні дослідницькі напрями соціології професіоналізму, до яких віднесено «професіоналізм і його основні характеристики», «соціальні причини та наслідки професійного маргіналізму», «механізми формування особи професіонала», «соціальні умови і чинники досягнення вершин професійного та соціального розвитку», «шляхи запобігання професійній деформації особистості» та ін.

***Ключові слова:** професіоналізм, соціологія професіоналізму, проблемне поле соціології професіоналізму.*

Актуальність проблеми. Дефіцит нових соціологічних парадигм і галузевих теорій, що відчувається на сьогодні, певною мірою компенсується однією з характерних рис сучасної соціологічної науки. Ця риса полягає у виокремленні комплексу теоретичних програм новітніх досліджень, які використовують і переформулюють ідеї, що відносяться до різних теоретичних концепцій. При цьому відбувається їхнє взаємне тестування в інтересах прирощення соціологічного знання. Одержується, щоправда, досить строката соціологічна картинка, що поєднує різні напрями досліджень і підходи, які раніше застосовувалися виключно в рамках окремих самостійних теорій і парадигм (структурного функціоналізму, символічного інтеракціонізму, етнометодології, теорії соціального обміну та раціонального вибору, конструктивізму тощо). Проте при такому підході соціологічна теорія і соціологічні парадигми вже не розглядаються як деякі закриті нерухомі системи. Одиницею методологічного аналізу стає

серія різнопланових підходів, які набувають статусу теорій у міру їхнього зміцнення і розширення. Виникає багатопланова структура концепцій, пов'язаних між собою на «прикордонних дільницях», які плавно переходять одна в іншу і перебувають у постійній динаміці.

Відносна єдність зазначених теоретичних концепцій підтримується «ядром» дослідницької соціологічної програми, що лежить в їхній основі. Це «ядро» складають базові ідеї і поняття класичних соціологічних теорій. Разом з тим ми відстоюємо принцип множинності опису й пояснень соціальної реальності, ймовірнісне тлумачення соціологічного знання як форми дискурсивної та нарративної практики. Більш того, до когнітивного поля соціології потрапляє багато явищ, які раніше соціологічна наука ігнорувала. Тим самим акценти пересуваються у бік більшої емпіричної переконливості, узгодженості, виявлення продуктивності/непродуктивності та евристичності результатів соціологічного пошуку.

Як відомо, цінність будь-якого соціологічного дослідження визначається не тільки тим, наскільки адекватно воно відображує ті чи інші закономірності соціальних процесів, а й тим, якою мірою воно завершується науково обґрунтованими прогнозами та рекомендаціями, спрямованими на здійснення соціальних змін в умовах конкретної ситуації. Такі дослідження, що розвиваються у тісному зв'язку з відповідними соціологічними теоріями, забезпечують прирощення знань про дійсність шляхом виокремлення нових фактів і тенденцій змін окремих сфер життя суспільства. Це слугує необхідною передумовою для розуміння і пояснення соціального розвитку в цілому. Саме тому, на наше переконання, однією з характерних особливостей сучасного соціологічного мислення є виявлення та оцінювання можливих точок росту соціологічної теорії [1].

Розвиток сучасної соціологічної науки відбувається також у процесі її діалогу із суміжними соціально-гуманітарними дисциплінами. В межах такого діалогу обговорюється як загальний концептуальний вигляд сучасного та майбутнього суспільства, так і стани й тенденції розвитку окремих його сфер. При цьому можна спостерігати певне розмивання меж між соціальними науками і науками про людину, синтез «когнітивних наук і соціальної епістемології» [2, с. 84]. З другого боку, відбувається свого роду соціологізація природничих наук [3]¹ Наслідком такого, безсумнівно, позитивного, на наш погляд, процесу є те, що відбувається взаємне збагачення (хоча, на жаль, іноді

¹ Одним з найбільш яскравих прикладів такої соціологізації природничих наук є роботи Нобелівського лауреата з хімії (1977 р.) бельгійського вченого російського походження І. Пригожина, який істотно розвинув теорію самоорганізації систем, розуміння взаємозв'язку хаосу і порядку, необхідного і випадкового (див., напр., Пригожин, І. Порядок из хаоса: новый диалог человека с природой [Текст] / И. Пригожин. – М., 2005.).

не зовсім доречно) категоріального апарату наук поняттями, які раніш вважалися специфічними соціальними чи природничими. Більше того, нині можна почути зауваження деяких науковців, що соціологія фактично зраджує собі, коли використовує терміни й образи, які не мають нічого спільного з соціологічними поняттями [4]. У відповідь на це дозволимо сказати, що самі по собі дефініції, порівняння і навіть теоретичні побудови нічого не означають, якщо соціологи не спроможні пояснити їхню важливість для науки як соціологічній спільноті, так і суспільству в цілому. Значно небезпечнішою проблемою є вирішення соціологією завдання, пов'язаного з науковим визначенням та інтерпретацією понять, що поширені у соціумі і часто можуть бути перекрученими через дії різних причин — від ідеологічних до культурних і історичних. Причому, як правило, найбільш активно ці поняття використовуються тими (включаючи представників засобів масової інформації), хто менше за всіх розуміє, що саме вони дійсно означають. До того ж значну кількість соціологічних категорій можна віднести до так званих «рухливих», що далеко не завжди виправдано вживаються як синоніми або, навпаки, протиставляються одне одному. Саме до таких категорій, на наше глибоке переконання, належить феномен професіоналізму.

Високий професіоналізм і творча майстерність фахівців — один з найважливіших власне людських ресурсів, який стає чинником оптимального розв'язання насущних глобально-кризових проблем [5, с. 5].

Соціологія професіоналізму як наука, яка формується зараз на стику суспільних і гуманітарних дисциплін, має вивчати закономірності і механізми соціального розвитку людини та ступінь її професійної зрілості й, особливо, при досягненні нею найбільш високого рівня в цьому розвитку, оскільки саме від дій таких людей, що працюють у різних сферах соціального буття, залежать стан і перспективи розвитку всього спектру соціальних процесів у суспільстві.

Сьогодні не викликає сумніву, що виявлення сутності професіоналізму, бачення і розуміння шляхів, що ведуть до нього, мають не тільки суто теоретичне, а й велике практичне значення. В Україні є величезна кількість людей, що зайняті у політиці, економіці, сфері управління, науці, правоохоронних інститутах, багатьох інших галузях діяльності і не є при цьому професіоналами у повному значенні цього слова, особливо суспільно небезпечні «вливання» непрофесіоналів у соціально значущі структури, якщо вони відбуваються на поворотних, реформаційних або кризових етапах розвитку соціуму, тобто таких, що проходить зараз Україна.

Слід зазначити, що непрофесіоналізм сам по собі веде до величезних втрат у становленні та зміцненні державності, створює напруженість у внутрішньоетнічних та міжнаціональних стосунках, функціонуванні всіх сфер суспільства. Непрофесіонали прирікають себе і мільйони залежних від них

співвітчизників на духовно-моральне падіння, зниження добробуту, погіршення здоров'я і підривання основ нормального існування суспільства взагалі. Інакше кажучи, все досягнуте дестабілізується, і суспільство підштовхується до регресу, якщо справою починають правити непрофесіонали. Звідси зрозуміло, що визначення і активне розроблення проблемного поля соціології професіоналізму є вельми актуальним і теоретичним, і особливо практичним завданням для соціологів.

Вважаємо, що до проблемного поля соціології професіоналізму в першу чергу мають входити такі дослідницькі напрями, як «професіоналізм та його основні характеристики»; «соціальні причини та наслідки професійного маргіналізму», «механізми формування особистості професіонала», «соціальні умови і чинники досягнення вершин професійного і соціального розвитку», «шляхи запобігання професійній деформації особистості» тощо.

Коли мається на увазі високий професіоналізм особистості, то з ним повинні пов'язуватися не тільки яскравий розвиток здібностей, а й глибокі й широкі знання в конкретній галузі професійної діяльності, нестандартне володіння вміннями, необхідними для її успішного виконання. Тому соціологія професіоналізму не може зосереджуватися тільки на аналізі індивідуально-особистісних характеристик людини та її «зони найближчого розвитку» (за Л. Виготським). Вона має вивчати всю систему причинно-наслідкових зв'язків, що супроводжують процес становлення та соціального розвитку особи професіонала.

Не викликає сумніву, що справжній професіоналізм у діяльності завжди пов'язаний з інтенсивною й стійкою мотиваційно-емоційною спрямованістю людини на здійснення саме даного виду діяльності, досягнення у ній унікального, може, навіть, неординарного результату. Цей результат досягається на точно сформованій професійній позиції. Саме в такій позиції виражається ставлення людини до справи і рівня своєї активності щодо залучення власного творчого потенціалу. Принципово новий рівень професіоналізму досягається при виробленні такої характеристики, як акмеологічні інваріанти. Вони дають можливість людині відшукати внутрішні резерви, які дозволяють їй на високому інноваційно-творчому рівні виконувати професійні функції, спонукають і рухають до вершин професіоналізму. У зв'язку з цим важливим завданням соціології професіоналізму є вивчення дій професіоналів екстракласу в різних галузях діяльності, пошук спільних моментів, що їх об'єднують, розкриття змісту категорії професіоналізму з методологічним та операціональним розробленням відповідних понять.

Дійсний професіоналізм не може виникнути у людини, що займається тільки однією обраною діяльністю, особливо якщо остання є складною за своїм характером. Високий професіоналізм хоча і неможливий без розвитку в людини спеціальних якостей, детермінованих специфікою конкретної ді-

яльності, а також відповідних знань та вмінь, обов'язково потребує як найважливішу умову його досягнення потужного розвитку в індивіда загальних здібностей і перетворення загальнолюдських цінностей на його власні цінності, що означає моральну вихованість особистості. Тому до проблемного поля соціології професіоналізму цілком природно потрапляє коло питань, пов'язаних з категоріями професійної культури і етики як важливих засад професіоналізму.

З останньої тези випливає ще один зріз аналізу: аби добре розібратися в найхарактерніших рисах професійної компетентності, високий рівень якої стає доступним людині, як правило, на етапі соціальної зрілості, треба чітко бачити неодмінну зв'язаність такої компетентності зі всіма іншими блоками властивостей, що входять до запропонованої В. Ядовим диспозиційної структури особистості¹. Це означає, що існує ще одна проблема, яка входить до кола інтересів соціології професіоналізму: аналіз залежностей між особливостями професіоналізму працівника та іншими виявами останнього поза сфери професійної діяльності, тобто в процесі соціалізації. Спостереження за професіоналами нерідко фіксують на певних етапах діяльності припинення професійного розвитку, а іноді, навіть, деформацію особисто самого професіонала. Описування подібних феноменів, їхня класифікація, відстеження причин, що їх викликають, та можливих особистісних та соціальних наслідків, визначення способів попередження, діагностики та корекції теж є завданням соціології професіоналізму.

Цілком зрозуміло, що професіоналізму «взагалі» немає, є лише його вияви у конкретних людей і конкретних галузях діяльності. Ми ще не забули, що «загальне існує лише в окремому і через окреме». Але при цьому важливо розуміти, що залучення до пріоритетної галузі діяльності і виконання у ній статусно закріплених функцій не виключає участі людини в діяльності інших систем. Більш того, слід мати на увазі, що в житті є чимало видів діяльності, які великою мірою і перебувають на стику названих галузей, а усередині кожної з них завжди є робочі місця і посади, що ставлять до людей, які їх займають, вимоги, котрі часто не узгоджені одна з одною. Розбіжності в об'єктах діяльності, завданнях, що їх доводиться вирішувати людям у процесі професійної діяльності, несхожість «технологій», які застосовуються для одержання високого результату, – усе це разом узяте визначає своєрідність змісту і форми професіоналізму.

Таким чином, вимальовується ще одна багатоаспектна проблема, що не може не досліджуватися соціологією професіоналізму: вивчення на різних на-

¹ До диспозиції як усвідомленої готовності до оцінювання ситуації і поведінки, обумовленої минулим досвідом, В. Ядов відносить: 1) елементарні фіксовані настанови; 2) соціальні фіксовані настанови; 3) базові соціальні настанови; 4) ціннісні орієнтації.

укових рівнях, сполучених в єдину цілісну систему, професіоналізму людей, що працюють в найважливіших сферах суспільного життя, таких як економіка, політика, управління, наука, військова справа, правоохоронна діяльність та ін.

Науковцями доведено, що при дослідженні професіоналів, які працюють у кожній із цих сфер, безумовно будуть виявлені макрохарактеристики людини-діяча як індивіда, як особистості, як суб'єкта діяльності, як індивідуальності [6]. Водночас треба спромогтися побачити, яким чином ці макрохарактеристики «впишуться» в загальний контекст праці і життя людини. Необхідно визначити, які з них є незамінними для професіонала в кожній із названих сфер, а які можуть бути «компенсовані» іншими якостями.

Природно, що відповіді на ці непрості питання не можна шукати у від-риві від конкретних «штатних» і «позаштатних» ситуацій, які виникають у професіоналів в процесі діяльності, від різних форм ресурсів, які вони можуть використовувати, і ще від чинників, у тому числі і загальносоціальних. Отже, для соціології професіоналізму відчиняється широке поле стосовно наукових пошуків.

Цілком зрозуміло, що шлях до вершин професіоналізму — тривалий і важкий. Не викликає сумніву також, що будь-який професіонал у головній, пріоритетній для нього діяльності є неповторним. Все це припускає, що сходженню до професійної майстерності передують тривала і продумана організація виховання дитини в дошкільному і молодшому шкільному віці, цілеспрямоване уведення підлітка у світ професій, подальша глибоко відпрацьована професійна освіта. Якщо все це добре погоджується з загальноособистісним розвитком людини, то значно полегшується її включення до професійної діяльності, створюється можливість пошуку алгоритму поведінки, яка призводить до високого професіоналізму. Останнє треба підкреслити особливо, тому що як не може бути виховання визнане таким, що відбулося, коли в людини не виникає потреба в самовихованні, так і допрофесійна і професійна підготовка не буде повноцінною і дієвою, якщо в людини не виробиться постійне прагнення професійного зростання.

Зі сказаного випливає ще одне завдання соціології професіоналізму: через проведення комплексних розробок запропонувати, образно кажучи, оптимальну «стратегію і тактику» організації і практичного здійснення процесу просування фахівця-початківця на все більш високі рівні професіоналізму. Вирішення цього дуже трудомісткого завдання вимагає інтеграції у цілісну систему результатів конкретно-соціологічних, конкретно-економічних, педагогічних, соціально-психологічних, акмеологічних та інших видів досліджень, що дасть змогу шляхом аналізу та узагальнення даних, що одержуються, зводити їх конструктивні елементи у цілісні системи та моделі.

Також вважаємо, що з точки зору рівня професіоналізму може і повинна оцінюватися не тільки та чи інша людина, що працює у конкретній професій-

ній галузі, а й групові соціальні суб'єкти (професійні організації), які відрізняються один від одного за своїм призначенням, організаційною будовою та характером діяльності. Саме тому такі групові суб'єкти, що несуть у собі багато проблем, підлягають науковому висвітленню соціологією професіоналізму, а їх аналіз вже найближчим часом неодмінно призведе до більш широкого бачення її предмета.

Висновки. Сучасний розвиток соціологічної науки характеризується одночасним рухом «углиб» та «ушир». В останнє десятиріччя ХХ ст. з'явилася й набула активного поширення концепція так званої публічної соціології (public sociology), прихильники якої виступають за розширення меж соціології як академічної дисципліни, включення її в розроблення нових соціологічних теорій і практик. При цьому сучасні соціологічні теорії відрізняються дещо іншою дослідницькою перспективою, ніж концепції минулого, новими оцінками соціальної дійсності. Вони містять результати наукових дискусій і дебатів щодо питань, які раніше залишалися поза увагою представників класичної та академічної соціології. Зараз можна констатувати, що закінчується стадія розвитку соціології як «корпоративної науки» і відкривається можливість для появи нових соціологічних (у тому числі галузевих) теорій, які розроблюються при більш високому рівні співробітництва і взаємодії соціологів із представниками інших наукових дисциплін. Однією з таких галузевих соціологій є соціологія професіоналізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. New Directions in Contemporary Sociological Theory [Text] / ed. by J. Berger and M. Zelditch Jr. — N. Y. : Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2002.
2. Мартыненко, В. В. Социальная эпистемология и политика [Текст] / В. В. Мартыненко. — М. : Изд. дом «Академия», 2008. — 272 с.
3. Пригожин, И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой — 2 изд. [Текст] / И. Пригожин ; пер. с англ. — М. : КомКнига, 2005. — 296 с.
4. Романовский, Н. В. Три подхода к будущему социологии [Текст] / Н. В. Романовский // СОЦИС. — 2005. — № 3. — С. 34–39.
5. Назаретян, А. П. Агрессия, мораль и кризисы в развитии мировой культуры [Текст] / А. П. Назаретян. — М., 1995. — 114 с.
6. Деркач, А. А. Методология акмеологии [Текст] / А. А. Деркач, Г. С. Михайлов // Психолог. журн. — 1999. — Том 20. — № 4. — С. 56–65.

ПРОБЛЕМНОЕ ПОЛЕ СОЦИОЛОГИИ ПРОФЕССИОНАЛИЗМА КАК НОВОЙ ОТРАСЛИ СОЦИОЛОГИИ

Погребная В. Л.

Доказано, что стадия развития социологии как «корпоративной науки» заканчивается и открывается возможность для появления новых социологических (в том

числе и отраслевых) теорий, формирующихся при более высоком уровне взаимодействия социологов с представителями других научных дисциплин. Определены основные исследовательские направления социологии профессионализма, к которым отнесены «профессионализм и его основные характеристики», «социальные причины и последствия профессионального маргинализма», «механизмы формирования личности профессионала», «социальные условия и факторы достижения вершин профессионального и социального развития», «пути предотвращения профессиональных деформаций личности» и др.

Ключевые слова: профессионализм, социология профессионализма, проблемное поле социологии профессионализма

THE PROBLEM AREA OF SOCIOLOGY OF THE PROFESSIONALISM AS A NEW BRANCH SOCIOLOGICAL DIRECTION

Pogribna V. L.

In the article the appropriateness of creation and scientific development of its new branch — sociology of the professionalism and sociological paradigms being theoretical basis of the latter are given on the grounds of the analysis of current state of development of the sociology. The author has outlined the problem area of this branch of sociology, has formed such problems as “professionalism and its characteristics”, “results and consequences of the professional marginalization», “rezones and consequences of the professional deformation» est.

Key words: professionalism, sociology of the professionalism, the problem area of sociology of the professionalism